

МРНТИ 06.73.15
УДК 336.2
JEL E16, E62

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-315-327>

Г.А. МАУЛЕНБЕРДИЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: guldar2018g@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8421-226X

Л.А. ОМАРБАКИЕВ,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: omarbakiyev@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3474-6244

С.С. АБДИЛЬДИН,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: s.abdildin@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6900-485X

Ш.Д. КЫДЫРБАЕВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: s.kydyrbayeva@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1863-7088

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ САЛЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Андатпа

Әлеуметтік-экономикалық процестерді салықтық реттеудің шетелдік тәжірибесіне және оның қазақстандық экономикаға бейімделу мүмкіндігіне талдау жасалды. Жаһандық даму мәселелерін шешуде тарихи өзара әрекеттесетін ортақ саяси және экономикалық мүдделері бар Еуропа елдеріндегі негізгі салықтарда айтарлықтай ұқсастықтар анықталды. Өртүрлі елдердің әлеуметтік және экономикалық дамуына ҚҚС, акциздер, ұйымдардың пайдасына салынатын салық және жеке тұлғалардың кірістеріне салынатын салық сияқты салықтардың реттеуші әсер ету тетіктері зерттелді. Салық салудың әлемдік тәжірибесінде қолданылатын салық жеңілдіктері мен преференцияларының, салық салуды ұйымдастыру принциптерінің артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Салық жүйелері салықтардың саны мен олардың құрылымы, ұйымдастырылуы және басқару әдістемесі бойынша айтарлықтай ерекшеленеді. Сонымен қатар, жаһандық даму мәселелерін шешуде тарихи өзара іс-қимыл жасайтын ортақ саяси және экономикалық мүдделері бар, бір-біріне аумақтық жақын елдердегі негізгі салықтардың айтарлықтай ұқсастығын ескермеуге болмайды. Тарихи тәжірибені зерттеу, сәнді тауарларды тұтынуға қолданылатын ҚҚС сияқты салықтардың әлеуметтік маңыздылығын растауға мүмкіндік береді. Бұл тауарларға салық салу халықтың ауқатты топтарының кірістерін ішінара алып, оларды белгілі бір дәрежеде әлеуметтік теңестіруге қызмет ететін қайта бөлуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері тарихи, географиялық және экономикалық – жаһандану факторларынан туындаған әртүрлі елдердегі әлеуметтік-экономикалық процестерді салықтық реттеу құралдарының айтарлықтай ұқсастығын растайды. Бұл, өз кезегінде, Қазақстандағы шетелдік тәжірибенің артықшылықтарын пайдалануға, оның жекелеген элементтерін отандық жағдайларға бейімдеуге және ұлттық экономиканың даму ерекшеліктері мен мемлекетіміздің салық жүйесін қалыптастыру жағдайларының ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: ұлттық экономика, салықтар, салықтық реттеу, шетелдік тәжірибе, салық салуды үйлестіру, салықтық жеңілдіктер, әлеуметтік-экономикалық процестер.

Кіріспе

Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінің нәтижелері әр мемлекеттің өзінің ерекше салық жүйесі мен әлеуметтік және экономикалық дамуға әсер ететін салық құралдары бар екенін растайды. Зерттеудің өзектілігі мен жаңалығы әртүрлі елдердің салық жүйелерін және олардың өмір сүру деңгейіне әсерін салыстыру болып табылады, бұл әртүрлі салық стратегияларының экономика мен әлеуметтік көрсеткіштерге қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

Салық жүйелері салықтардың саны мен олардың дизайны, ұйымдастырылуы және басқару әдістемесі бойынша айтарлықтай ерекшеленеді. Сонымен қатар, аумақтық жағынан бір-біріне жақын, саяси және экономикалық мүдделері ортақ, жаһандық даму мәселелерін шешуде тарихи өзара әрекеттесетін елдердегі негізгі салықтардың айтарлықтай ұқсастығын мойындамау мүмкін емес [1]. Атап айтқанда, Еуропа мемлекеттері үшін мұндай салықтар ҚҚС, жеке акциздер, ұйымдардың (корпорациялардың) пайдасына салынатын салық, жеке тұлғалардың табыстарына салынатын салық және т.б. Салық салу тетіктерінің мұндай ұқсастығы әлеуметтік-экономикалық процестерді салықтық реттеудің шетелдік тәжірибесін отандық шындыққа бейімдеу және қарыз алу мүмкіндігі туралы бекітуге мүмкіндік береді, бұл осы зерттеудің практикалық маңыздылығын анықтайды.

Жеке тұлғалардың, ең алдымен дамыған елдердің мүлкі мен кірістеріне салық салудың шетелдік тәжірибесін қарастыру біздің елде осы тәжірибені қолдану мүмкін болған жағдайда ғана емес, сонымен қатар салықтар мен алымдар саласындағы заңнаманың реформаларын дербес әзірлеу үшін де маңызды. Жыл сайын ғалымдар халықаралық тәжірибеге жүгінуде, оны талдау Салық құралдарын зерттеуге мүмкіндік береді: салықтарды басқарудың айрықша белгілері, салық базасының құнын бағалау әдістері, қолданылатын ставкалар, жеңілдіктер түрлері. Басқа мемлекетте алынатын салық жүйесінің тиімділігі мен ерекшелігін объективті бағалау үшін бізді қызықтыратын салықтарға салық салу жүйесі негізделген негізгі принциптер мен ережелермен танысу қажет.

Материалдар мен әдістер

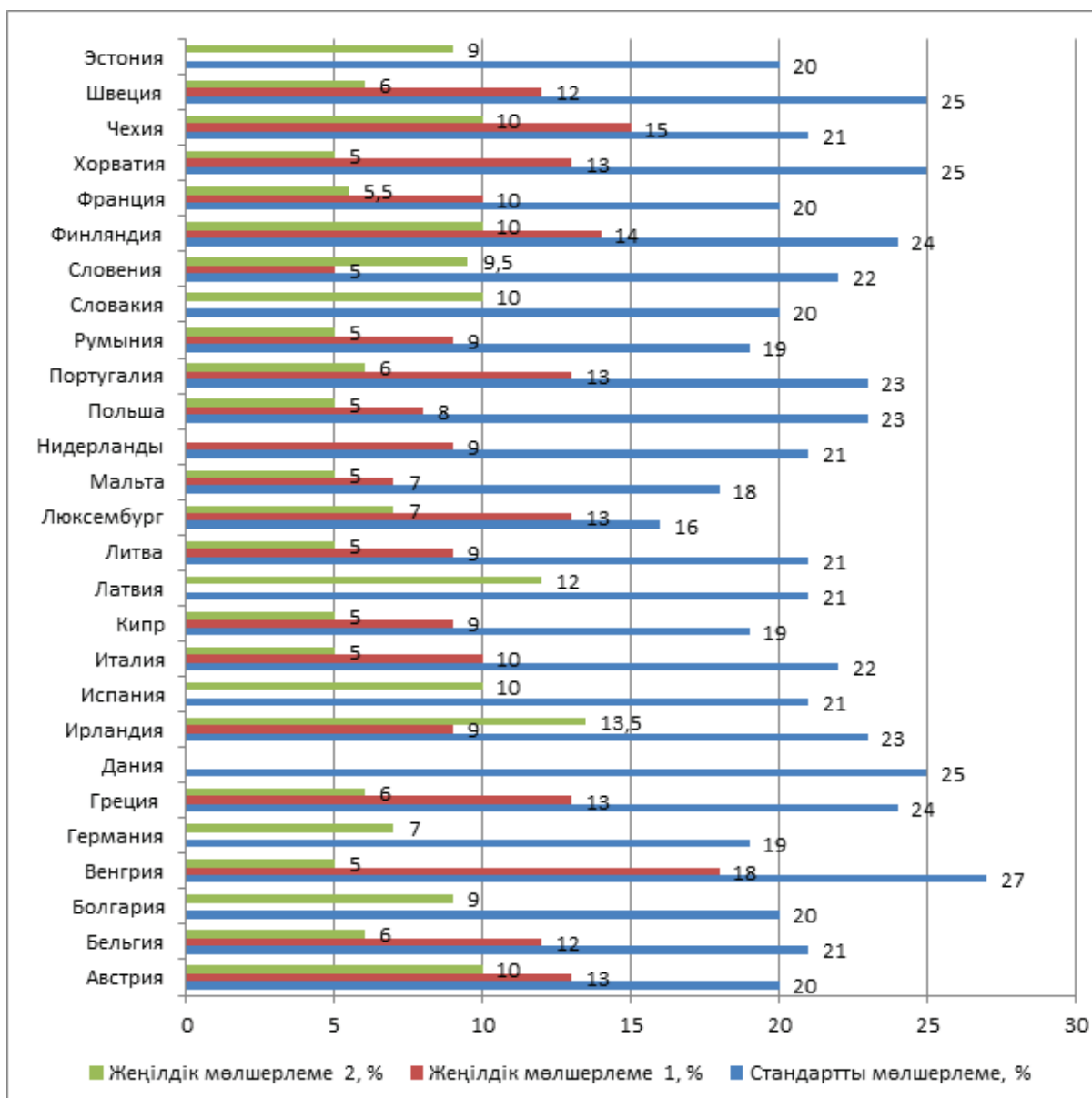
Зерттеу абсолютті және салыстырмалы айырмашылықтар әдістерін, салыстырмалы тәсілді, жүйелеуді, жалпылауды қолдана отырып жүргізілді. Зерттеудің теориялық негізі Scopus, Clarivate Analytics, мерзімді басылымдар дерекқорларынан шетелдік және отандық ғалымдардың жұмыстары болды.

ҚҚС бойынша салық ставкалары мен жеңілдіктерін белгілеуді Еуропа мемлекеттерінің үкіметтері мен парламенттері реттейді. ЕО деңгейінде директивалар бар, олар негізінен ұсынмдық сипатта болады. Алайда, ЕО-ға мүше елдер директиваларда анықталған Үйлестірілген принциптерді басшылыққа ала отырып, реттеуші салық құралдарын қолданады.

Бұл әмбебап салықтың ставкаларын саралау тәжірибесі өте кең таралған. Төмендетілген ставкаларды қолдану ЕО деңгейінде келісілген құжаттармен де реттеледі, олар мынадай ставкалардың түрлерін көздейді: бірінші және екінші төмендетілген ставкалар – кем дегенде 5% (тамақ өнімдері мен алкогольсіз сусындарға, мал азығына, жануарларға, тұқымдарға, өсімдіктерге, тамақ дайындауға арналған құрамдас бөліктерге, сумен жабдықтау қызметтеріне, фармацевтикалық тауарларға, медициналық және стоматологиялық қызметтерге және т.б., мүгедектерге арналған медициналық жабдықтарға, салттық қызметтер мен салттық тауарларға қолданылады, көшелерді жинау, қоқыстарды шығару және қайта өңдеу жөніндегі қызметтер).

Ең төменгі деңгей салық ставкасы Венгрия, Польша, Кипр, Италия – 5%, Францияда – 5,5%, Швеция, Греция, Бельгияда – 6% (1-сурет, 317 б.).

Қандай да бір ставка бойынша салық салынатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің тізбесі ЕО директиваларында белгіленген шектерде елдердің ішкі заңнамасы деңгейінде айқындалады. Сонымен, Дания ҚҚС төмендетілген мөлшерлемелерін мүлдем қолданбау туралы шешім қабылдады.

Сурет 1 – 2023 ж. Еуропа елдеріндегі ҚҚС ставкалары

Ескертпе: Авторлар [2] дереккөз негізінде құрастырған.

Еуропалық Одақта қатысушылардың ҚҚС-тан босату туралы ұстанымы бар. Бірақ тағы да директиваларда көрсетілген тізбе шеңберінде нақты тауарларды, жұмыстарды және көрсетілетін қызметтерді босату мәселесі ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, әрбір мемлекет деңгейінде шешіледі. Осыған қарамастан, ЕО-ға мүше елдерде салық несиесін өтемей ҚҚС-тан босатуға рұқсат етіледі:

- ◆ қоғамдық пошта қызметтеріне;
- ◆ қоғамдық ұйымдар ұсынған емдеу қызметтеріне;
- ◆ медициналық көмек қызметтеріне;
- ◆ адам ағзаларын, донорлық қан мен ана сүтін трансплантациялау;
- ◆ стоматологиялық қызметтерге;
- ◆ әлеуметтік қамсыздандыру мен әлеуметтік көмекке, балалар мен жастарды қорғауға байланысты қайырымдылық ұйымдары мен мекемелері көрсететін тауарлар мен қызметтерге;
- ◆ орта, кәсіптік-техникалық және жоғары білім беру қызметтеріне;

- ◆ қоғамдық ұйымдардың білім беру қызметтерін көрсетуін қамтамасыз етуге арналған тауарларды жабдықтау;
- ◆ діни және философиялық ұйымдар осындай қызметтерді көрсеткен жағдайда науқастарға күтім жасау, балалар мен жастарды қорғау, ағартушылық қызмет бойынша кадрлармен қамтамасыз ету;
- ◆ құрылтай құжаттарына сәйкес өз мүшелерінің пайдасына немесе мүшелік жарналарға айырбастау үшін берілген діни, кәсіподақ, саяси, философиялық, патриоттық, қайырымдылық, азаматтық коммерциялық емес ұйымдардың қызметтеріне;
- ◆ дене тәрбиесіне қатысушыларға немесе спортшыларға коммерциялық емес ұйымдар ұсынған спортпен және дене тәрбиесімен байланысты қызметтер;
- ◆ қоғамдық мәдениет мекемелерінің қызметтеріне (олармен байланысты тауарларды жеткізуді қоса алғанда);
- ◆ қызметі салық салудан босатылған азаматтар мен ұйымдардың тәуелсіз бірлестіктерінің қызметтеріне;
- ◆ науқас немесе жарақат алған адамдарға арнайы көлік қызметтеріне;
- ◆ сақтандыру брокерлері мен агенттерінің сақтандыру, қайта сақтандыру және соған байланысты қызметтерге қатысты операциялары;
- ◆ жылжымайтын мүлікті жалға беру және жалға беру;
- ◆ егер мұндай жеткізілімдер контрагенттерге салық міндеттемелерін азайтуға мүмкіндік бермесе, салық салудан босатылған қызметті жүргізу үшін пайдаланылатын тауарларды жабдықтау;
- ◆ ақша-кредит операцияларына (кредиттерді беру және қайтару; оларды берген тұлғалар тарапынан кредиттерді басқару; ағымдағы және депозиттік шоттармен операциялар; төлемдер, аударымдар, қарыздар, чектер және т. б.; заңды төлем құралдары болып табылатын валютамен, банкноттармен, монеталармен операциялар (коллекциялық төлемдерден басқа);
- ◆ бағалы қағаздармен және пайлармен операциялар (басқару мен сақтаудан басқа);
- ◆ арнайы инвестициялық қорларды басқару;
- ◆ жалпы құны үшін және мақсаты бойынша пайдалану үшін маркаларды (почталық, елтаңбалық және т. б.) жеткізу;
- ◆ лотереялар, құмар ойындар, бәс тігу;
- ◆ ғимараттарды, олардың бөліктерін, жерді жарақтандыру;
- ◆ ел аумағында жеткізілуі босатылуға жататын немесе кедендік алымдар салынбайтын тауарлардың түпкілікті импортына;
- ◆ тауарларды экспортталған елге, егер оларға кедендік алымдар салынбаса, оларды экспорттаған тұлғалар қайта импорттайды;
- ◆ дипломатиялық және консулдық келісімдерге сәйкес кедендік алымдардан босатылған тауарлардың импортына;
- ◆ халықаралық конвенциялар немесе штаб-пәтерлер туралы келісімдер шегінде және шарттарында қабылдаушы мемлекеттің белгілі бір билік органдарының халықаралық ұйымдар мен олардың қатысушыларының тауарларды импорттауы;
- ◆ НАТО құрылымдары мен көмекші азаматтық бөлімшелердің пайдалануы үшін мүше мемлекеттің аумағына НАТО-ға қатысушы қарулы күштердің тауарларды (азық-түлікті қоса алғанда) импорттауына;
- ◆ балық аулау кәсіпорындарының өңделмеген немесе консервіленген (кейіннен өткізу үшін) аулауды одан әрі жеткізуге жататын порттарға жеткізуі;
- ◆ егер олардың құны салық салу базасына енгізілсе, импорттау жөніндегі ілеспе қызметтерге;
- ◆ орталық банктердің алтын импорты;
- ◆ газ және электр энергиясын импорттау;
- ◆ тауарларды (саяхатшылардың бағажын қоса алғанда) ЕО шекарасынан: сатушы (немесе сатушының есебінен); ел аумағында кәсіпкерлік қызметтің тұрақты орны жоқ сатып алушы (немесе сатып алушының есебінен) жөнелтсе (немесе тасымалдаса), оларды ЕО шекарасынан тыс жерге жеткізу;

- ♦ мемлекеттен тыс орналасқан теңіз кемелеріне және әуе кемелеріне (халықаралық авиакомпанияларда тасымалдау үшін) отын мен азық-түлік жеткізу;
  - ♦ ЕО-дан тыс теңіз және әуе кемелерін (халықаралық авиакомпанияларда тасымалдау үшін) жөндеуге, модификациялауға, күтіп-ұстауға, жалдауға және жалдауға;
  - ♦ халықаралық конвенциялар немесе штаб-пәтерлер туралы келісімдер шегінде және шарттарында қабылдаушы мемлекеттің белгілі бір билік органдары халықаралық ұйымдар мен олардың қатысушылары тауарларды ЕО шекарасына экспорттауға;
  - ♦ НАТО-ға қатысушы қарулы күштердің НАТО құрылымдары мен көмекші азаматтық бөлімшелердің пайдалануы үшін мүше мемлекеттің аумағына тауарларды (азық-түлікті қоса алғанда) экспорттауына;
  - ♦ орталық банктің алтын экспорты;
  - ♦ елімізде түпкілікті тұтынуға арналмаған және кедендік режимнен өзге режимде орналастырылған тауарлардың импортына;
  - ♦ кеден органдарына ұсынылуы тиіс және қажет болған жағдайда франкозондарда немесе франкоскладтарда орналастырылған уақытша сақтауға ұсынылуы тиіс тауарларды жеткізу.
- Жоғарыда айтылғандардан басқа, келесі салаттардағы салық несиесінің өтемақысымен (0% мөлшерлемені қолданған кезде) салықтан босату ұсынылуы мүмкін:
- ♦ тауарлар мен қызметтердің экспорты;
  - ♦ әлеуметтік және экономикалық сипаттағы аса маңызды проблемаларды (дәрі-дәрмектер, азық-түлік өнімдері, арнайы жабдықтар, мерзімді басылымдар, өнеркәсіптің басым салаларының және әлеуметтік мақсаттағы табысы аз бұйымдар шығаратын кәсіпорындардың өнімдері) шешуді ескере отырып, сол немесе басқа ел үшін маңызды болып табылатын тауарлар мен қызметтер.

ЕО-да айтарлықтай ауқымда шағын бизнеске берілетін ҚҚС жеңілдіктері бар. Аталған жеңілдіктерді қолдану, осылайша, қоғамдық әлеуметтік және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ете отырып, үнемі өзгеріп отыратын нарықтық ортаға тез бейімделетін мобильді бизнес-жүйелердің дамуына ықпал ететін органы қалыптастыру қажеттілігімен негізделген.

Әдебиетке шолу

«Іскерлік бастама, жаппай шағын бизнеске айналатын кәсіпкерлік-нарықтық экономикасы бар мемлекеттердегі қоғамдық тұрақтылық пен экономикалық дамудың маңызды факторы» [2].

Өтемақ үлгісі: Аса маңызды емес, қамтамасыз етілген тауарлар мен қызметтерді анықтау.

Осы зерттеу аясында бізді қызықтыратын Еуропадағы келесі әмбебап және кең таралған салық-бұл жеке акциздер. Әр түрлі елдерде акцизделетін тауарлардың тізімі, ставкалар мен салық жеңілдіктері де әртүрлі. Бұл ретте аталғандар бюджеттерге түспеу және акцизделетін тауарларды өндіруге және өткізуге реттеушілік әсерді әлсірету факторы болып табылады. Нәтижесінде күшті экономикалық одақтар деңгейінде жеке акциздерді біріздендіру проблемасы пайда болды. Әрине, жалпы алғанда, акциздерді өндіріп алу процесі толығымен үйлестірілмеген, бірақ Еуропада бұл бағытта белгілі бір әрекеттер жасалады, мысалы, акцизделетін тауарлардың номенклатурасы туралы мәселені реттеу, акцизделетін тауарлардың қозғалысы бойынша әкімшілендірудің жалпы принциптерін қолдану және салықты өндіріп алу ережелерін біріздендіру, бірыңғай минималды мөлшерлемелер мен босатуларды белгілеу.

Демек бұл акцизге енгізілген реттеуші салық құралдарын жобалаудың жалпы тәсілдерін талдаудың алғышарттарын анықтайды.

ЕО мүшелері үшін ортақ акцизделетін тауарлардың барлық тізбесіне қатысты бажсыз сауда дүкендерінде сатылатын, көрме үлгілері ретінде әкелінген немесе НАТО әскери құрылымдары, халықаралық ұйымдардың миссиялары мен өкілдіктері, шет мемлекеттердің дипломатиялық және консулдық өкілдіктері жеткізген акциздік алым салықтан босату болып табылады.

Қауымдастық деңгейінде энергия, алкоголь және алкогольдік сусындар бойынша акциздік алымға қатысты жеңілдіктер анықталды. Көптеген елдер оларды босату түрінде қолданады, бірақ кейбіреулері төмендетілген ставкалар түрінде. Сонымен қатар, ЕО-ға мүше мемлекеттің Үкіметінің қалауы бойынша барлық ықтимал преференциялар енгізілмеуі мүмкін, сондықтан

елдер бойынша жеңілдіктер тізімі айтарлықтай ерекшеленеді. Мысалы, жеңілдіктер негізінен мыналарға жатады:

- ♦ жаңартылатын көздерден отын алудың экологиялық таза технологиялары мен технологияларын жетілдіру жөніндегі жобаны іске асыру барысында пайдалануға арналған энергия тасымалдаушылар;

- ♦ электр энергиясын өндіру үшін пайдаланылатын энергия тасымалдаушылар, ауе және теңіз тасымалы, ЕО ішкі суларындағы басқа навигация;

- ♦ қайырымдылық ұйымдары үй шаруашылығында, ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығында, бау-бақша шаруашылығында, балық шаруашылығында пайдаланатын энергия тасымалдаушылар;

- ♦ биоотын;

- ♦ ұшақтар мен кемелерді эзирлеу, өндіру, сынау және техникалық қызмет көрсету, теміржолмен жүк тасымалдау, метрополитенмен, трамвайлармен және троллейбустармен жолаушылар тасымалы үшін пайдаланылатын жанармай;

- ♦ күн, жел, геотермалдық энергияны пайдалану, толқын және толқын энергиясы, қоқысты қайта өңдеу және жағу, биомассадан энергия бөлу негізінде алынған электр энергиясы;

- ♦ қозғалтқыштар үшін жанармай ретінде пайдаланылатын газ (табиғи және сұйытылған);

- ♦ ғылыми зерттеулер, өнімдерді талдау және тестілеу үшін, медициналық мақсатта, алкогольсіз өнімдерді өндіру үшін үлгі ретінде пайдаланылатын алкоголь және алкогольдік сусындар;

- ♦ жылдық өндіріс көлемі 200 мың гекалитрден кем тәуелсіз шағын бизнес субъектілері өндірген сыра;

- ♦ құрамында 8,5%-тен аз алкоголь бар шараптар мен ашыту өнімдері (сырадан басқа);

- ♦ құрамында 15%-дан аз алкоголь бар аралық алкоголь өнімдері.

Бір қызығы, ЕО директивалары темекі өнімдерін акциздеуге қатысты жеңілдіктерді мүлдем қабылдамайды. Біздің ойымызша, бұл фактіні, біріншіден, тиісті өнімдерді тікелей тұтынудың зияндылығымен, екіншіден, жеке адамдарға немесе қоғамға пайда әкелетін басқа салалар мен оларды пайдалану бағыттарының болмауымен түсіндіруге болады.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде ұйымдардың (корпорациялардың) табыс салығы арқылы салықтық реттеу мәселелері өте үлкен қызығушылық тудырады. Бұл соңғы онжылдықтарда дамыған елдер бұл салықты негізінен оның реттеуші және әлеуметтік аспектісіне назар аудара отырып, фискалдық мақсатқа жетуге бағытталмайтындығына байланысты [3].

Ставкаларды белгілеу мәселелері мен пайдаға салық салудың жеңілдетілген саясатының мәселелері мемлекетаралық деңгейде іс жүзінде еш жерде келісілмегенін мойындау қажет. ЕО да ерекшелік емес, дегенмен бұл бірлестік шеңберінде заңды тұлғаларға пайдалы салық салу жүйесін үйлестіруге айтарлықтай күш-жігер мен күш-жігер жұмсалды. Табыс салығы элементтерін кейбір біріздендіру және халықаралық келісу елдердің ішкі тауар нарықтары мен инвестициялық ресурстарға өзара қол жетімділігін едәуір жеңілдетуі мүмкін. Атап айтқанда, ставкаларды саралау Еуропада өте кең таралған реттеуші құрал болып табылады, дегенмен оны қолдану тәсілдері айтарлықтай ерекшеленеді [4]. Германия, Австрия және Финляндия сияқты экономикалық жағынан қуатты елдер оны мүлдем пайдаланбайды. Ұлыбритания, Бельгия, Греция, Дания, Ирландия, Италия, Испания, Люксембург, Португалия, Нидерланды, Франция, Швеция түрлі тәсілдерді қолдана отырып тәжірибе жасап жатыр [5].

Салық ставкаларын пайда көлеміне қарай саралайтын елдердің көпшілігі прогрессивті шкаланы қолданатындығын атап өту маңызды (Бельгия, Люксембург, Нидерланды). Люксембургте прогрессивті жүйе жазықтықпен толықтырылады: пайда көлемі 15000 еуродан аспайтын компаниялар үшін прогрессия қолданылады (содадан 10000 еуроға дейін 20%; 10001-ден 15000 еуроға дейінгі сомадан 26%); 15000 еуродан асатын пайдадан жалпы сомадан 22% салық өндіріледі (градациясыз). Ұлыбритания регрессия элементтерімен біріктірілген шкаланы қолданады (0% – шағын бизнестің пайдасынан 10 000 фунт стерлингке дейін; 23,75% – шағын бизнестің пайдасынан 10 001-ден 50 000 фунт стерлингке дейін; 19%-дан – 50 001-ден 300 000 фунт стерлингке дейін; 32,75% пайдадан 300 001–1 500 000 фунт стерлинг; 30% – 1 500 000 фунт стерлингтен жоғары пайдадан). Елдің заңнамасы бойынша ставкалар жыл сайын өзгеруі мүмкін [6].

Негізгі ережелер

Кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын реттеу, пайданы қайта инвестициялауды ынталандыру және қызметкерлердің зейнетақылық сақтандыруы мақсатында үмітсіз берешекті жабуға арналған қорлар болып табылатын салық салынбайтын қаржылық резервтер пайдаланылады. Оларды қалыптастыру, әдетте, салық салу объектісінің азаюына әкелетін заңмен рұқсат етілген нормалар шегінде пайдадан шегеру арқылы жүзеге асырылады.

Жеделдетілген амортизация негізгі құралдардың құнын есептен шығаруды мәжбүрлеуге, табыс салығы бойынша салық базасын қысқарту арқылы олардың өтелу мерзімін азайтуға және жаңартуды ынталандыруға мүмкіндік береді. Ол Еуропалық Одақтың барлық елдерінде қолданылады және әдетте белгілі бір салаларда, аймақтарда пайдаланылатын күрделі активтердің белгілі бір түрлеріне (энергия үнемдеу, экологиялық қорғау және т.б.) немесе активтерге инвестицияларға қолданылады.

ЕО-ның барлық елдерінде амортизацияны есептеудің сызықтық әдісі қолданылады, қонақ үй жағдайында төмендетілген қалдық әдісі және өндіріс әдісі қосымша қолданылады.

Еуропадағы инвестицияларды ынталандыруға инвестициялық салықтық жеңілдік және инвестициялық салық несиесі сияқты ұйымдардың табыс салығы элементтері деықпал етеді. Осы элементтерді тағайындаудың белгілі бір ұқсастығымен олардың реттеуші құралдары қолдану тетіктерімен ерекшеленеді (жеңілдік салық базасын азайту түрінде, несие – салық сомасын азайту түрінде беріледі). Оларды пайдалану әдетте уақытша болып табылады. Инвестициялау бағыттарын, негізгі капиталға инвестициялар құрылымын және ҒЗТКЖ-ны реттеудің негізгі міндеттерін шеше отырып, дамыған елдер соңғы уақытта бұл артықшылықтарды неғұрлым ұстамды және шектеулі түрде қолданады. Австрия, Греция, Германия, Финляндия және Швеция бұрын оларды инвестициялық саясат мәселелерін шешуде белсенді қолданған, бірақ қазіргі уақытта бұл құралдардан бас тартқан. Әрбір мемлекет өзінің әрекет ету спектрін және осы преференцияларды алу тетігін көздейді. Жеңілдіктердің ең үлкен тізімін Нидерланды енгізді. Мұнда келесі жеңілдіктер қолданылады:

- ◆ күрделі активтерге (тұрғын үйлерді, жерді, автокөлікті, бағалы қағаздарды, гудвиллдерді, концессияларды, шетелдік өкілдіктер үшін активтерді сатып алудан, активтерді туыстары арасында беруден басқа) бағытталған көлемі 2000-нан 279 000 EUR-ға дейінгі инвестицияларға. Жеңілдіктер нормаларының (ставкаларының) жүйесі регрессивті (ең жоғары норма 25% – 2000-нан 33000 EUR-ға дейінгі инвестицияларға), бұл негізінен шағын бизнес субъектілерінің дамуын ынталандыруды көрсетеді;

- ◆ энергия үнемдеу технологияларына бағытталған көлемі 2000-нан 103 000 000 EUR дейінгі инвестицияларға (норма – тиісті шығыстар сомасының 55%);

- ◆ табиғатты қорғау мақсатындағы күрделі активтерге бағытталған көлемі 2000-нан 103 000 000 EUR дейінгі инвестицияларға (нормалар – инвестициялау объектілеріне байланысты 15%, 30% және 40%). Инвестициялар көлемінің ең жоғары шектеуі асып кеткен жағдайда жеңілдік тек асып кету сомасына ғана қолданылады;

- ◆ киноиндустрияға бағытталған көлемі 2000 EUR-ден асатын инвестицияларға (норма – егер Еурокомиссия мен экономика министрлігі мақұлдаған жағдайда кинофильм өндіруге жұмсалатын шығыстардың 47%);

- ◆ ҒЗТКЖ-ға инвестицияларға (нормалар – 90 756 EUR дейін еңбекақы төлеу шығыстарының 40%-ы; 90 756 EUR-дан жоғары еңбекақы төлеу шығыстарының 13%-ы. Бұл ретте бір қызметкерге еңбекақы төлеу жөніндегі шығыстар 7 941 154 EUR аспауға тиіс);

- ◆ кадрларды даярлауды қаржыландыруға бағытталған көлемі 2 470 000 EUR дейінгі шығыстарға (адами капиталға инвестициялар) (нормалар сомаға байланысты сараланған).

Салық демалысы – бұл экономикалық дамуды ынталандырудың тағы бір қуатты құралы, ол әдетте табыс салығының бөлігі ретінде қолданылады. Алайда, ол сондай – ақ айтарлықтай кемшіліктің болуымен сипатталады-салық салудан жалтару үшін пайдалану мүмкіндігі. Осылайша, шаруашылық жүргізуші субъектілер салықтық демалыстар режимі қолданылатын жаңа құрылымдарды арнайы құра алады және олар арқылы салық міндеттемелерінің жалпы сомаларын азайту мақсатында өз операцияларын жүргізе алады. Дәл осы себепті қазіргі жағдайда Еуропаның дамыған елдерінің көпшілігі осы салықтық преференцияны пайдаланудан бас тартты. Оны Италия (елдің оңтүстік және орталық бөліктерінің, сондай-ақ солтүстік таулы

аймақтардың шаруашылық жүргізуші субъектілеріне қолдануда) және Франция (жаңадан құрылған акционерлік қоғамдарға қолдануда, олар үшін табыс салығын толық төлеу міндеті жұмыс істеудің алтыншы жылынан бастап келеді) сақтап қалды [7]. Алғашқы екі жылда олар бұл салықты төлемеуі мүмкін, үшіншісінде тек 25%, төртіншісінде 50%, бесіншісінде 75% төлейді.

Жеке табыс салығының құрамында қолданылатын салықтық реттеу құралдары жалпы әлеуметтік-экономикалық процестерге әсер етеді, айтпай отырып, әлеуметтік-еңбек процестеріне қатты әсер етеді, сондықтан оларды қолдануы шетелдік тәжірибесі біздің зерттеу контекстінде бірдей қызықты. Бұл салық біртұтас жүйе ретінде мемлекетке экономикалық қызмет субъектілері, жеке тұлғалар, жеке тұлғалар ретінде олардың мінез-құлқын кіріс жағдайы арқылы анықтай отырып, халыққа әсер етуге мүмкіндік беретін тетіктерді біріктіреді. Салық демалысы – бұл экономикалық дамуды ынталандырудың тағы бір қуатты құралы, ол әдетте табыс салығының бөлігі ретінде қолданылады. Алайда ол сондай-ақ айтарлықтай кемшіліктің болуымен сипатталады, бірақ оны салық салудан жалтару үшін пайдалану мүмкіндігі. Осылайша, шаруашылық жүргізуші субъектілер салықтық демалыстар режимін пайдаланылатын жаңа құрылымдарды арнайы құра алады және олар арқылы салық міндеттемелерінің жалпы сомаларын азайту мақсатында өз операцияларын жүргізе алады. Дәл осы себепті қазіргі жағдайда Еуропаның дамыған елдерінің көпшілігі осы салықтық преференцияны пайдаланудан бас тартты. Оны Италия (елдің оңтүстік және орталық бөліктерінің, сондай-ақ солтүстік таулы аймақтардың шаруашылық жүргізуші субъектілеріне қолдануда) және Франция (жаңадан құрылған акционерлік қоғамдарға қолдануда, олар үшін табыс салығын толық төлеу міндеті жұмыс істеудің алтыншы жылынан бастап келеді) сақтап қалды. Алғашқы екі жылда олар бұл салықты төлемеуі мүмкін, үшіншісінде тек 25%, төртіншісінде 50%, бесіншісінде 75% төлейді.

Жеке табыс салығының құрамында қолданылатын салықтық реттеу құралдары жалпы әлеуметтік-экономикалық процестерге әсер етеді, айтпай отырып, әлеуметтік-еңбек процестеріне қатты әсер етеді, сондықтан оларды қолдануы шетелдік тәжірибесі біздің зерттеу контекстінде бірдей қызықты. Бұл салық біртұтас жүйе ретінде мемлекетке экономикалық қызмет субъектілері, жеке тұлғалар, жеке тұлғалар ретінде олардың мінез-құлқын кіріс жағдайы арқылы анықтай отырып, халыққа әсер етуге мүмкіндік беретін тетіктерді біріктіреді. Өйткені, әлемде халыққа тиімді салық салуды қалыптастырудың негізі әлеуметтік-еңбек қатынастары болып табылады. Олар жеке адамдар мен әлеуметтік топтар арасындағы еңбек қызметімен байланысты процестердегі қатынастардың экономикалық, құқықтық және психологиялық аспектілерін сипаттайды. Аталған қатынастардың Орталық ішкі жүйесі объективті заңдар, функционалдық механизмдер мен ықпал ету факторларының жиынтығында ұсынылған еңбек нарығы болып саналады [8, 9].

Табыстардың жекелеген түрлеріне жеке тұлғалардың жинақтарын экономикалық айналымға тартуды ынталандыруға мүмкіндік беретін пропорционалды (жалпақ) мөлшерлемелер (атап айтқанда, пайыздар, капиталдан, акциялардан, пайлардан, үлестерден түсетін кірістер) қолданылады. Жалпы алғанда, ставкалар өте жоғары (ресейліктермен салыстырғанда), жекелеген елдерде 50% немесе одан да көпке жетеді [10].

Бұл қоғамның әрбір мүшесінің басқалар өздерінің маңызды емес қажеттіліктерін қанағаттандырмас бұрын оның өмір сүруі үшін қажетті заттар мен қызметтерге құқығына қол сұғылмаушылықты қамтамасыз етеді. Бұл құқықты іске асырудың құралы әмбебап салық жеңілдігі – салық салынбайтын минимум. Сонымен, Австрияда ол жылына 10 000 EUR құрайды; Германияда бір төлеуші үшін 7664 EUR және жалпы салық салынатын ерлі-зайыптылар үшін жылына 15 329 EUR, Италияда төлеушінің санатына және оның кіріс түрлеріне байланысты (егер төлеуші кәсіби қызметтен кіріс алса, базалық минимум – 3000 EUR–4500 EUR аралығында, зейнеткерлер үшін – 7000 EUR, егер төлеуші жалдау жұмысынан кіріс алса – 7500 EUR) [11].

Реттеуші мақсатта салықтық несиелер, салықтық шегерімдер және салықтық жеңілдіктер тетіктері кеңінен қолданылады. Еуропада олар (басым тәжірибе бойынша) төлеушілердің білім беру, денсаулық сақтау, зейнетақымен қамсыздандыру, әлеуметтік сақтандыру, медициналық сақтандыру, өмірді сақтандыру, еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерін (балалар, қарт ата-аналар, мүгедектер) ұстау, ипотекалық несиелер бойынша сыйақы төлеу, инвестициялаудың кейбір түрлері (активтерді сатып алу), қайырымдылық шығындарын қамтиды.

Нәтижелер

Әлеуметтік-экономикалық процестерді салықтық реттеудің шетелдік тәжірибесін зерттеу ЕО-ға мүше елдер үйлестірілген принциптерді басшылыққа ала отырып, реттеуші салық құралдарын қолданатынын көрсетті.

Еуропа елдерінде салық несиесін өтемей ҚҚС-тан босатуға рұқсат етіледі. ЕО-да айтарлықтай ауқымда шағын бизнеске берілетін ҚҚС жеңілдіктері бар.

Қауымдастық деңгейінде энергия, алкоголь және алкогольдік сусындар бойынша акциздік алымға қатысты жеңілдіктер анықталды. Көптеген елдер оларды босату түрінде қолданады, бірақ кейбіреулері төмендетілген ставкалар түрінде. Сонымен қатар, ЕО-ға мүше мемлекеттің Үкіметінің қалауы бойынша барлық ықтимал преференциялар енгізілмеуі мүмкін, сондықтан елдер бойынша жеңілдіктер тізімі айтарлықтай ерекшеленеді.

Заңды тұлғаларға тиімді салық салу жүйесін үйлестіру проблемасының шешілмеуі жекелеген елдердің салықтық реттеу тәжірибесін қарызға алу мүмкіндігінің жоқтығын білдірмейді.

Шет мемлекеттер үкіметтерінің (әсіресе еуропалық) саясаты табыс салығынан босатуды мүмкіндігінше алып тастауға деген ұмтылысты көрсетеді, алайда инвестициялық салық несиесі мен инвестициялық жеңілдіктер, салық демалыстары, жеделдетілген амортизация, салық салынбайтын қорлар (резервтер) және ставкаларды саралау құралдары кеңінен қолданылады, бұл инвестициялау процестерін дамытуға қатысты ынталандырушы мәнге ие және тұрақты қаржылық жағдайды сақтауға қызмет етеді шаруашылық жүргізуші субъектілер [12].

Салық ставкаларын пайда көлеміне қарай саралайтын елдердің көпшілігі прогрессивті шкаланы қолданатындығын атап өту маңызды.

Инвестициялық салықтық жеңілдіктер мен инвестициялық салықтық несиелерді пайдалануға қатысты дамыған елдердің тәжірибесі осы артықшылықтарды пайдаланушыларға жекелеген шектеулерді қатар енгізу қажеттілігін растайды. Мұндай шектеулер табыс салығының ынталандырушы әсерін күшейтуге де, оның фискалдық тиімділігінің төмендеуі мен бюджеттің артық шығындарының алдын алуға да бағытталған. Бұл мәселеде экономика мен салық салу дәстүрлерін дамытудың ұлттық ерекшеліктеріне сәйкес шешімдердің айтарлықтай өзгерістері бар. Мәселен, шектелуі мүмкін: преференцияларды пайдаланудың уақыт кезеңдері, шекті сомалар, инвестициялық мақсаттарға арналған шығыстардың көлемі, преференцияларды қолданудың аумақтық шекаралары, преференцияларды пайдаланушы облыстардың тізбесі, пайдаланушы кәсіпорындардың мөлшері [13].

Жеке табыс салығын өндіріп алу арқылы дамыған елдер прогрессивті мөлшерлеме шкаласын қолдануға бейім. Прогресс деңгейі әр мемлекеттің нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты және сонымен бірге тұтынушылық сұранысты реттеуге де, халықтың кірістерге бөлінуіне қарсы тұруға да мүмкіндік береді, ЖІӨ арқылы әр түрлі көздерден алынған сомаларды қайта бөледі.

Шет мемлекеттердің халыққа табыс салығына қатысты тәжірибесін жинақтау негізінен дамыған елдер жеке тұлғалардың кірістеріне салық салудың келесі принциптерін ұстанады деп айтуға мүмкіндік береді:

- ◆ күнкөріс деңгейінің қол сұғылмауын қамтамасыз ету (салық салынбайтын минимумды, жеке жеңілдіктерді немесе нөлдік ставкаларды қолдану арқылы);
- ◆ төлеушінің тіршілігін қамтамасыз етуге және қажетті кәсіби деңгейге қол жеткізуге және қолдауға байланысты негізгі шығыстарын есепке алу (салықтық кредиттер мен табыстардан жеңілдіктер қолдану арқылы);
- ◆ төлеушінің отбасылық жағдайын есепке алу (оның мүшелерінің саны мен әркімнің табыс деңгейін ескере отырып, отбасының жиынтық табысына салық салу мүмкіндігін көздеу арқылы, балаларға жеңілдіктер мен қосымша салық салынбайтын минимумдар, жеке жеңілдіктер беру);
- ◆ ставкалардың прогрессивті шкаласын қолдану.

Алғашқы үш қағида жеке табыс салығын өндіріп алу кезінде айтарлықтай фискалдық шығындарды тудырады. Алайда, олар орташа деңгейден жоғары кірістерге қолданылатын өте жоғары мөлшерлемелермен өтелетіні анық.

Осылайша, мемлекет өндіріп алудың белгілі бір фискалдық тиімділігін қамтамасыз етіп қана қоймай, оларды қайта бөлу, салықтардың ауыртпалығын неғұрлым ауқатты азаматтарға нақты ауыстыру арқылы халықтың табысын теңестіруге қол жеткізеді.

Талқылау

Шағын кәсіпорындарға ҚҚС салудың жеңілдетілген режимін Қазақстан әлемдік тәжірибеден алады. Біздің мемлекет сондай-ақ айналымы жылына 20 000 АЕК = 69 000 000 теңгеден аспайтын шаруашылық қызмет субъектілеріне ҚҚС төлеуші болу немесе болмау туралы өз қалауы бойынша шешім қабылдауға құқық береді [14]. Сұрақ қою айқын болып көрінеді- шешім төлеуші болмау пайдасына шешіледі. Алайда, бұл жағдайда салықты басқарудың реттеуші қасиеттері көрінеді. ҚҚС төлеуші болмай, шаруашылық жүргізуші субъект салықты өтеу құқығынан айырылып қана қоймайды (егер бұл үшін негіздер туындаса), сонымен қатар өзінің сатып алушыларына салық жүкқұжаттарын бере алмайды. Осыған байланысты соңғылары тиісті төлемдер бойынша салық несиесін ескеруге құқылы емес, бұл олардың жеңілдікті құрылымдармен қарым-қатынасқа деген қызығушылығын төмендетеді. Сондықтан көптеген отандық шағын кәсіпорындар өз еркімен ҚҚС төлеушілермен тіркеледі (жеңілдікті айналымдар жағдайында да), бұл контрагенттердің ауқымын кеңейтеді [15].

Акциздің белгілі бір реттеуші әсері бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, Данияда қолданылатын пластикалық және қағаз қаптамаларға, химиялық қосылыстар мен еріткіштерге акциздердің экологиялық маңызы; теңіз фаунасынан алынған майларға «Француз» акциздері және т.б. Тарихи тәжірибені зерттеу сонымен қатар осы салықтың әлеуметтік маңыздылығын, оның сәнді тауарларды тұтынуға қолданылуын ескере отырып (бір кездері шай, кофе, кондитерлік өнімдер деп саналған) бекітуге мүмкіндік береді. Бұл тауарларға салық салу халықтың ауқатты топтарының кірістерін ішінара алып тастауға және оларды белгілі бір дәрежеде әлеуметтік теңестіруге қызмет ете отырып қайта бөлуге мүмкіндік берді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандар тарихи, географиялық және экономикалық - жаһандану факторларынан туындаған әртүрлі елдердегі әлеуметтік-экономикалық процестерді салықтық реттеу құралдарының айтарлықтай ұқсастығын растайды. Өз кезегінде, бұл Қазақстандағы шетелдік тәжірибенің артықшылықтарын пайдалануға, оның жекелеген элементтерін отандық жағдайларға бейімдеуге және ұлттық экономиканың даму ерекшеліктері мен мемлекетіміздің салық жүйесін қалыптастыру жағдайларының ерекшеліктерін ескере отырып пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы шағын кәсіпорындардың ҚҚС салығының жеңілдікті режимі әлемдік тәжірибеден алынған. Жеңілдікті режимді қолданудың арқасында көптеген отандық шағын кәсіпорындар өз еркімен ҚҚС төлеушілермен тіркеледі (тіпті жеңілдікті айналымдар жағдайында да), бұл контрагенттер шеңберін кеңейтеді.

Шет мемлекеттердің халыққа табыс салығына қатысты тәжірибесін жинақтау авторларға Қазақстандағы жеке тұлғалардың табыстарына салық салудың мынадай қағидаттарын қарыз алу мүмкіндігі туралы бекітуге мүмкіндік береді:

- ♦ күнкөріс деңгейінің қол сұғылмауын қамтамасыз ету (салық салынбайтын минимумды, жеке жеңілдіктерді немесе нөлдік ставкаларды қолдану арқылы);
- ♦ төлеушінің тіршілігін қамтамасыз етуге және қажетті кәсіби деңгейге қол жеткізуге және қолдауға байланысты негізгі шығыстарын есепке алу (салықтық кредиттер мен табыстардан жеңілдіктер қолдану арқылы);
- ♦ төлеушінің отбасылық жағдайын есепке алу (оның мүшелерінің саны мен әркімнің табыс деңгейін ескере отырып, отбасының жиынтық табысына салық салу мүмкіндігін көздеу арқылы, балаларға жеңілдіктер мен қосымша салық салынбайтын минимумдар, жеке жеңілдіктер беру);
- ♦ ставкалардың прогрессивті шкаласын қолдану.

Осылайша, мемлекет өндіріп алудың белгілі бір фискалдық тиімділігін қамтамасыз етіп қана қоймай, оларды қайта бөлу арқылы халықтың табысын теңестіруге қол жеткізеді.

ӘДБИЕТТЕР

- 1 Тютюрюков Н.Н., Гурнак А.В., Князева А.В. Налоговые системы зарубежных стран: учебник для вузов. – М.: Прометей. – Серия: Бакалавриат. Магистратура. Специалитет. – 2019. – 280 с.
- 2 Что такое НДС и его ставки в европейских странах? 2023. URL: <https://www.campiogroup.com/blog/shho-take-pdv-ta-jogo-stavki-v-evropejskix-krainax/> (дата обращения: 10.01.2024)
- 3 Мочалова А.С., Ротанова В.А., Власова А.А., Домнина А.И. Сравнительный анализ налоговых систем стран европы // Современные научные исследования и инновации. – 2019. – № 8(100). – С. 32.
- 4 Taxation of companies. International Bureau of Fiscal Documentation. 2023. URL: <http://www.ibfd.org> (accessed: 12.01.2024)
- 5 López-Laborda J., Marín-González C., Onrubia J. The removal of tax expenditures from Spanish personal income tax: Impact on tax collection and income distribution // Public Budgeting and Finance. 2022, no. 42(2), pp. 221–254.
- 6 Орлова О. В какой стране ЕС проще всего зарегистрироваться для уплаты НДС? 2023. URL: <https://internationalwealth.info> (дата обращения: 12.01.2024)
- 7 Rahman M.M. The effect of taxation on sustainable development goals: evidence from emerging countries // Heliyon. 2022, no. 8(9), p. 1051.
- 8 Soggi C., D’Andrea S., Deriu S., Pretaroli R., Severini F. Does the Personal Income Flat Tax fit with Economic Growth and Inequality in Italy? // Italian Economic Journal. 2022, no. 8(3), pp. 523–548.
- 9 Sepulveda C.F. Do Countries Really Deviate from the Optimal Tax System? // Public Finance Review. 2023, no. 51(1), pp. 76–131.
10. Chen Z., Sun X. Are Progressive Taxation Systems Fair? Evidence from current taxation schemes across major countries and areas // ACM International Conference Proceeding Series. 2022. pp. 103–108.
11. Jenderny K. Top Tax Progression and Capital Taxation in Germany // Finanz Archiv. 2022, no. 78(4), pp. 422–469.
- 12 Bowen C.M.K., Bryant V., Burman L., Wissoker D., Zwiefel N. Synthetic Individual Income Tax Data: Methodology, Utility, and Privacy Implications // Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics). 2022. no. 13463 LNCS, pp. 191–204.
- 13 Shafaruddin A.D.R., Hamid N.A., Norizan S. The Influence of Tax Fairness Dimensions on Tax Compliance Behavior of the Middle-Income Group // Management and Accounting Review. 2022, no. 21(3), pp. 209–226.
- 14 «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV Салық кодексі (ҚР Салық кодексі) (2024.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: <https://online.zakon.kz> (өтініш берілген күн: 12.01.2024)
- 15 Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Османов Ж.Д. Уровень жизни населения: экономические и социальные индикаторы развития // Экономика: стратегия и практика. – 2023. – № 18(2). – С. 37–56.

REFERENCES

- 1 Tjutjurjukov N.N., Gurnak A.V., Knjazeva A.V. (2019) Nalogovye sistemy zarubezhnyh stran: uchebnik dlja vuzov. M.: Prometej. Serija: Bakalavriat. Magistratura. Specialitet. 280 p. (In Russian).
- 2 Chto takoe NDS i ego stavki v evropejskix stranah? 2023. URL: <https://www.campiogroup.com/blog/shho-take-pdv-ta-jogo-stavki-v-evropejskix-krainax/> (data obrashhenija: 10.01.2024)/ (In Russian).
- 3 Mochalova A.S., Rotanova V.A., Vlasova A.A., (2019) Domnina A.I. Sravnitel'nyj analiz nalogovyh sistem stran evropy // Sovremennye nauchnye issledovanija i innovacii. № 8(100). P. 32. (In Russian).
- 4 Taxation of companies. International Bureau of Fiscal Documentation. 2023. URL: <http://www.ibfd.org> (accessed: 12.01.2024). (In English).
- 5 López-Laborda J., Marín-González C., Onrubia J. (2022) The removal of tax expenditures from Spanish personal income tax: Impact on tax collection and income distribution // Public Budgeting and Finance, no. 42(2), pp. 221–254. (In English).

6 Orlova O. (2023) V kakoj strane ES proshhe vsego zaregistrovat'sja dlja uplaty NDS? . URL: <https://internationalwealth.info> (data obrashhenija: 12.01.2024). (In Russian).

7 Rahman M.M. (2022) The effect of taxation on sustainable development goals: evidence from emerging countries // *Heliyon*, no. 8(9), p. 1051. (In English).

8 Soggi C., D'Andrea S., Deriu S., Pretaroli R., Severini F. (2022) Does the Personal Income Flat Tax fit with Economic Growth and Inequality in Italy? // *Italian Economic Journal*, no. 8(3), pp. 523–548.

9 Sepulveda C.F. (2023) Do Countries Really Deviate from the Optimal Tax System? // *Public Finance Review*, no. 51(1), pp. 76–131. (In English).

10 Chen Z., Sun X. (2022) Are Progressive Taxation Systems Fair? Evidence from current taxation schemes across major countries and areas // *ACM International Conference Proceeding Series*, pp. 103–108. (In English).

11 Jenderny K. (2022) Top Tax Progression and Capital Taxation in Germany // *Finanz Archiv*, no. 78(4), pp. 422–469. (In English).

12 Bowen C.M.K., Bryant V., Burman L., Wissoker D., Zwiefel N. (2022) Synthetic Individual Income Tax Data: Methodology, Utility, and Privacy Implications // *Lecture Notes in Computer Science* (including subseries *Lecture Notes in Artificial Intelligence* and *Lecture Notes in Bioinformatics*), no. 13463 LNCS, pp. 191–204. (In English).

13 Shafaruddin A.D.R., Hamid N.A., Norizan S. (2022) The Influence of Tax Fairness Dimensions on Tax Compliance Behavior of the Middle-Income Group // *Management and Accounting Review*, no. 21(3), pp. 209–226. (In English).

14 «Salyq zhāne bjudzhetke tōlenetin basqa da mindetti tōlemder turaly» 2017 zhylǵy 25 zheltoqsandaǵy № 120-IV Salyq kodeksi (QR Salyq kodeksi) (2024.02.01. berilgen özgerister men tolyqtyrularmen). URL: <https://online.zakon.kz> (ötinish berilgen kün: 12.01.2024)/ (In Kazakh).

15 Sauranbaj S.B., Bajdybekova S.K., Osmanov Zh.D. (2023) Uroven' zhizni naselenija: jekonomicheskie i social'nye indikatory razvitija // *Jekonomika: strategija i praktika*. No. – № 18(2). – P. 37–56. (In Russian).

Г.А. МАУЛЕНБЕРДИЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: guldar2018g@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8421-226X

Л.А. ОМАРБАКИЕВ,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: omarbakiev@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3474-6244

С.С. АБДИЛЬДИН,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: s.abdildin@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6900-485X

Ш.Д. КЫДЫРБАЕВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: s.kydyrbayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1863-7088

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье проведен анализ зарубежного опыта налогового регулирования социально-экономических процессов в странах ЕС и возможности его адаптации к казахстанской экономике. Выявлена значительная аналогия в основных налогах в европейских странах, имеющих общие политические и экономические интересы, исторически взаимодействующих в решении проблем глобального развития. Исследованы механизмы регулирующего воздействия налогов на социальное и экономическое развитие зарубежных стран: НДС, акцизы, налог на прибыль организаций, налог на доходы физических лиц. Выявлены преимущества и недостатки применения в мировой практике налогообложения различных налоговых льгот и преференций, принципов

организации налогообложения. Налоговые системы существенно различаются по количеству налогов и их структуре, организации и методике управления. Наряду с этим нельзя не признать значительное сходство основных налогов в странах, территориально приближенных друг к другу, имеющих общие политические и экономические интересы, исторически взаимодействующие в решении глобальных вопросов развития. Исследование исторического опыта позволяет утверждать также о социальной значимости такого налога, как НДС, учитывая его применение к потреблению предметов роскоши. Налогообложение этих товаров позволяло частично производить дополнительные изъятия доходов зажиточных слоев населения и перераспределять их, в определенной мере способствуя социальному выравниванию. Результаты исследования подтверждают значительное сходство инструментов налогового регулирования социально-экономических процессов в разных странах, вызванное историческими, географическими и экономико-глобализационными факторами. В свою очередь это позволяет использовать достоинства зарубежного опыта в Казахстане, адаптировав отдельные его элементы к отечественным условиям и учитывая особенности развития национальной экономики и специфику обстоятельств формирования налоговой системы нашего государства.

Ключевые слова: национальная экономика, налоги, налоговое регулирование, зарубежный опыт, гармонизация налогообложения, налоговые льготы, социально-экономические процессы.

G.A. MAULENBERDIEVA,*¹
PhD student

*e-mail: guldar2018g@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8421-226X

L.A. OMARBAKIEV,¹
c.e.s., professor

e-mail: omarbakiyev@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-3474-6244

S.S. ABDILDIN,¹
c.e.s., professor

e-mail: s.abdildin@turand.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6900-485X

SH.D. KYDYRBAYEVA,¹
c.e.s., associate professor

e-mail: s.kydyrbayeva@turand.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-1863-7088

¹Turan University,
Almaty, Kazakhstan

THE POSSIBILITIES OF USING FOREIGN EXPERIENCE IN TAX REGULATION OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article analyzes the foreign experience of tax regulation of socio-economic processes in the EU countries and the possibility of its adaptation to the Kazakh economy. A significant analogy has been revealed in the main taxes in European countries with common political and economic interests, historically interacting in solving problems of global development. The mechanisms of the regulatory impact of taxes on the social and economic development of foreign countries are studied: VAT, excise taxes, corporate income tax, personal income tax. The advantages and disadvantages of applying various tax benefits and preferences, principles of taxation organization in the world taxation practice are revealed. Tax systems differ significantly in the number of taxes and their structure, organization and management methodology. Along with this, it is impossible not to recognize the significant similarity of the main taxes in countries geographically close to each other, having common political and economic interests, historically interacting in solving global development issues. The study of historical experience also allows us to assert the social significance of such a tax as VAT, given its application to the consumption of luxury goods. Taxation of these goods made it possible to partially make additional withdrawals of income from the well-to-do segments of the population and redistribute them, to a certain extent serving social equalization. The results of the study confirm the significant similarity of the instruments of tax regulation of socio-economic processes in different countries, caused by historical, geographical and economic-globalization factors. In turn, this allows us to use the advantages of foreign experience in Kazakhstan, adapting its individual elements to domestic conditions and taking into account the peculiarities of the development of the national economy and the specifics of the circumstances of the formation of the tax system of our state.

Key words: taxes, tax regulation, foreign experience, harmonization of taxation, tax benefits.